

מהלך נסתר: עיצוב אופיו של אליהו

עיון בפרק יז ממלכים א

אליהו פרץ

ראשי פרקים:

פתיחה

שבועת אליהו

נחל כרית

צרפת והאישה האלמנה

מות בן האלמנה

סיכום

פתיחה

ישנו כלל בחקר המקרא המוכר בשם "סיבתיות כפולה"¹. רוצה לומר שלכל מעשה או מקרה ישנן שתי סיבות לקיומו, סיבה ראשונה ארצית וסיבה שנייה א-לוהית. הסיבה הארצית גלויה לעין, קשורה לסיפור המקומי ונובעת ממנו. הסיבה הא-לוהית פחות גלויה לעין, אך היא שייכת בהקשר רחב לסיפורים רבים, ומהווה את הרובד הנסתר בהם ללא יכולת לזהותה בקלות. רק לאחר שרואים את כולם, ומתבוננים בהם היטב, ניתן למצוא את הסיבה הא-לוהית.²

1 המונח הושרש בשפת חקר המקרא ע"י פרופ' קויפמן אשר השתמש במונח זה פעמים רבות. מונח זה מופיע בפירושו לספר יהושע, ירושלים 1963, עמוד 128.

2 לדוגמא: הסיבה הארצית במכירת יוסף (בראשית לז) היא קינאת אחיו בו עקב התפארותו עליהם בחלומות ובכחות הפסים. הסיבה הא-לוהית, יוסף נמכר למצרים על מנת שיעלה שם לדרגת משנה למלך ויהיה בידו כוח לכלכל את משפחתו בשנות הרעב. דוגמא נוספת - הפילוג בממלכת ישראל (מלכים א, יב). הסיבה הארצית היא שהחלטת רחבעם לא להקל על המס, כפי שביקש העם, גרמה למרידת שבטי ישראל במלכות דוד והקמת ממלכה משלהם. הסיבה הא-לוהית לפילוג הממלכה היא חטאיו של שלמה.

בספר מלכים א, פרק יז אנו פוגשים לראשונה את אליהו הנביא, אשר מעניש את עם ישראל, עקב חטאיו, ועוצר את הגשמים. לאחר מכן, נצטווה אליהו לנדוד אל עבר נחל כרית אשר על פני הירדן ולחיות שם ממי הנחל. הנחל מתייבש והקב"ה שולח אותו אל צרפת אשר בצידון אשר שם יתכלכל על ידי אישה אלמנה ובנה. אליהו שוהה בביתה למשך תקופה ארוכה, ובפתאומיות בן האלמנה מת. אליהו עושה כל מה שביכולתו ומנסה להשיב את נשמת הילד.

הפרק בנוי מארבעה סיפורים שלכאורה הקשר ביניהם מאוד ארצי - אין מטר בארץ ואליהו נודד ממקומו אל נחל כרית ומשם לצרפת כדי למצוא מים. אך אם נתבונן יותר לעומק וננסה להבין בדיוק מה היא הסיבה הא-לוהית להתרחשותם של המקרים, נראה כי לא לכך שלח הקב"ה את אליהו לנחל כרית ולאמנה בצרפת, ולא לחינם בנה מאבד נשמתו, אלא הקב"ה שולח את אליהו למסע אשר יעצב את אופיו וישפיע על מעשיו לאורך כל דרכיו.

שבועת אליהו

מכגש ראשוני עם אליהו

אליהו גוזר בצורת על הארץ: "ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד אל אחאב חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי" (מלכים א יז, א).

זו היא הפעם הראשונה שבה אנו נפגשים עם דמותו של אליהו הנביא, והוא מתואר כאן בתור אדם תקיף מאוד ובעל אומץ רב, וזה מתבטא בשבועתו לאחאב על הפסקת הממטרים בכל הארץ. הכתוב אינו מרבה במילים לגבי עברו של אליהו; אין הקדמה מיהו ומה מעשיו, אלא הכתוב מציג לנו נביא חדש ללא רקע מקדים. אומנם, הכתוב כן מספק לנו שני נתונים קצרים על אליהו. האחד - אליהו הגיע מהעיר תושב, על כן הוא מכונה "אליהו התשבי", והשני, שהוא נמנה עם תושבי גלעד.³ בעלי התוספות במסכת תענית (ג, א ד"ה "ויאמר") פירשו:

ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד. לכך נקרא מתושבי גלעד לפי שהרגו ישראל אנשי יבש גלעד על מעשה פילגש בגבעה ולא נשאר ביבש גלעד כי אם מעט

3 "תפס הכתוב תושבי גלעד ולא יושבי גלעד כדי לרמוז לשם המקום תשב" (דעת מקרא, מלכים א יז, א).

אנשים מן המיושבים בעיר כי כל השאר היו עם אספסוף לכך מעיד כי אליהו מן התושבים.⁴

הפסוק הראשון לימד אותנו מעט על אופיו התקיף של אליהו, והציג לנו שני פרטים קטנים עליו, האחד מאין הגיע והשני שנכלל מבין התושבים שהיו בזמן מעשה פילגש בגבעה. אפשר לשאול, מדוע המקרא בחר דווקא להציג לנו שני פרטים אלו על אליהו, ולא פרטים אחרים. שאלה זו תזכה להתייחסות בעז"ה בהמשך המאמר.

רצון אליהו או ציווי ה'?

מספר פסוקים קודם לכן מסופר שאחאב עלה למלוך על ישראל, והעיד עליו הכתוב שעשה את הרע בעיני ה' והחטיא את העם, כשנאמר: "וַיַּעַשׂ אַחְזָב בֶּן עֶמְרִי הָרַע בְּעֵינֵי ה' מְכֹל... וַיִּקֶּם מִזְבֵּחַ לַבַּעַל בַּיִת הַבַּעַל אֲשֶׁר בָּנָה בְּשֶׁמְרוֹן" (מלכים א טז, ל-לב). ניתן להסיק מסמיכות הפסוקים כי אליהו גוזר בצורת על כל הארץ בעקבות חטאיו של אחאב.

מהפסוק לא עולה הבנה ברורה האם הקב"ה שלח את אליהו בשביל לגזור את הגזירה, או שאליהו פעל מכוחות עצמו. הרלב"ג מתייחס אל חוסר ההבנה וכותב: "הפליג אליהו בשליחות השם למנוע מהם טל ומטר בכללות כל השנים ההם, אלא בעת שיאמר אליהו בשליחות הש"י כי הטל לא ייעצר אפילו עם היובש".⁵ לדבריו, אליהו פעל בשליחות השם, וקיים את שליחותו. לעומתו הר"י אברבנאל במקום מסביר: "שאלהו עשה זה בלי ציווי א-להי ובלי רשות, כי אם מרצונו ובחירתו".⁶ כמו כן ישנן עוד פרשנויות ההולכות בגישה זו וביניהם הרד"ק, שכותב: "וגזר אליהו על המטר... ובטח באל שיקיים את דבריו".

4 סיפור מעשה פילגש בגבעה בתמצית: בדרכם הביתה, איש לוי מהר אפרים ופילגשו נאלצו למצוא מקום ללון בו בעיר גבעה שבבנימין. הלוי ופילגשו ישבו ברחובה של העיר, ואיש לא עזר סייע להם והכניסם לביתו. לאחר זמן, איש זקן מתושבי המקום מצאם ברחוב והזמין אותם אל ביתו לאכול, לשתות וללון. אנשי גבעה שמעו שהאיש הזקן הכניסם לביתו, וביקשו לעשות באיש הלוי מעשה סדום. כדי להינצל מידם, הפקיר הלוי את פילגשו בידיהם. אנשי הגבעה אנסו את הפילגש והתעללו בה עד מוות. תגובה על המעשה הנורא, ביתר הלוי את גופת פילגשו ושלח את נתחי גופתה ככל גבול ישראל למען לא יוכל איש להתעלם מהמאורע (שופטים פרק ט).

5 מלכים א יז, ג ד"ה "אם יהיה השנים האלה אל ומטר כי אם לפי דבריו".

6 הרמב"ם מסביר מאין הנביא מקבל את הכוח לחולל ניסים: "כי כל מה שעשו אליהו ואלישע, וזולתם מן הנביאים, מן המופתים - לא עשו זה לקיום נבואתם, הואיל והנבואה כבר נתאמתה להם קדם לכן, ואמנם עשו אותם המופתים מפני שהצטרכו להם, ולקרבתם אל ה' השלים חפציהם, כמו שיעדו הצדיקים: "וְתִגְזֹר אֹמֶר וַיִּקֶּם לְךָ" (הקדמות הרמב"ם למשנה, מהדורת הרב שילת, עמ' כט).

הכתוב בתנא דבי אליהו מהווה ביסוס לדבריהם (אליהו זוטא ח):

שנאמר (שם יז) "ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב חי ה' אלקי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי". מיד נטל אליהו את המפתח של מטר והלך לו והיה רעב גדול עד שאמר לו הקב"ה לאליהו (מלכים א יח, א): "לך הראה אל אחאב ואתנה מטר".

במדרש נאמר שאליהו נטל מפתח של מטר מהקב"ה, אבל לא כתוב שהקב"ה נתן לו את אותו המפתח על מנת שיגזור על הבצורת, אלא נראה לומר שאליהו נטל את המפתח בלא כל ציווי אלוקי אלא מצד כוחו בלבד.

בנוסף לכך גם מפשט הכתוב ניתן לבסס את דבריהם; אחת ההוכחות מן המקרא לפעולה העצמית של אליהו היא חוסר השימוש שלו בלשון שליחות, לדוגמה: "כה אמר ה'" כמו שמצינו אצל רבים מן הנביאים.⁷ בנוסף לכך אליהו אומר "כי אם לפי דברי" (מלכים א יז, א), זאת אומרת על פי דברי תיפסק הבצורת, ולא בשליחות א-לוהים. הוכחה נוספת לכך מהפסוקים היא שאליהו נשבע - "חי ה'". על פי הסברו של הרמב"ם, בהקדמתו למשנה בפרק העוסק במהות הנביא, הוא לא כותב שעל הנביא להישבע על מנת לקיים את נבואתו, וכן מצינו בנביאים האחרים שלא נשבעו בקיום נבואותיהם.⁸ השבועה של אליהו מוכיחה כי זאת איננה שליחות נבואית, אלא אליהו נשבע בשם ה', כדי שיאמינו בקיום הגזירה. אליהו כביכול אומר שהוא מוכן להישבע על גזרתו שתתקיים.

פעולתו של אליהו הנבעה מדעתו מהווה ביטוי לתקיפות שלו. אליהו הוא איתן בדעתו על כך שאחאב וכל עם ישראל צריכים להיענש והוא פועל לשם כך. הוא אינו מחכה לציווי א-לוהי שיגיד לו כיצד לפעול אלא הוא חסר לבטים שזוהי הדרך ומעניש לאלתר בהפסקת המטר.

נחל כרית מטרת הציווי

לאחר שבועתו, הקב"ה מצווה את אליהו ללכת לנחל כרית ולהסתתר שם. לכאורה הסיבה לכך פשוטה, עקב הגזירה שגזר, אחאב ואיזבל אשתו כנראה רוצים לתפוס את אליהו ולהענישו, על כן הקב"ה מצווה את אליהו ללכת אל נחל כרית

7 "כה אמר ה'", שמואל ב יב, ז ; שמואל ב יב, יא ; מלכים א כא, יט.

8 ראה הערה 7.

ולהסתתר. בנוסף לסיבה זו ישנה גם הסיבה הפשוטה שהקב"ה דואג לצדיקים,⁹ והוא שולח את אליהו לנחל כרית כדי שיוכל להתקיים שם ממי הנחל.

אך הסיבות הללו מעלות שאלות; מדוע ה' מצווה את אליהו להסתתר, הרי אחאב ואיזבל רודפים אחריו וממילא היה בורח, ואם בשביל אוכל ושתייה ציווה אותו ה', גם כן הוא היה הולך מאליו. אלא שאם נתבונן היטב בפסוקים (שם, ב-ז) נראה כי ישנה סיבה נוספת שלשמה שלח הקב"ה את אליהו לנחל:

(ב) וַיְהִי דְבַר ה' אֵלָיו לֵאמֹר:

(ג) לֶךְ מִזֶּה וּפְנִיתָ לְךָ קֶדְמָה וְנִסְתַּרְתָּ בְּנַחַל כְּרִית אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הַיַּרְדֵּן:

ר' שמואל לניאדו בפירושו "כלי יקר" כותב על הלשון "לך מזה":

ולעד"נ שאף על פי שאליהו לשם שמים נתכוון, לכבוד ה' ועבודתו, עם כל זה היה פועל אכזריות למנוע מהם אפילו הטל שאינו נעצר כמ"ש חז"ל בירושלמי¹⁰... ולעומת זה אמר לו "לך מזה", שטרדו משם, או אפשר: "לך מזה" כלומר מזה האכזריות שעשית במניעת הטל מהברכה.

ר' שמואל לניאדו מסביר שהסיבה העיקרית שלשמה שלח הקב"ה את אליהו היה כדי לטרדו, שעכשיו הוא נע ונד אל נחל כרית אשר מעתה הוא מקום מושבו.¹¹ בהמשך דבריו של הכלי יקר כתוב כי הנחל קרוי "כרית" מלשון כריתה.¹² הקב"ה רוצה שאליהו יבין את חומרת מעשיו, שהוא פועל באכזריות רבה וכורת את עם ה', והקב"ה מנסה לגרום לאליהו צער על כך כדי שזה יביא אותו לידי הורדת הגשמים חזרה על הארץ.

9 המצודת דוד לומד זאת מן הפסוק במשלי (י, ג): "לא ירעיב ה' נפש צדיק והות רשעים יִהְדָּף".

10 כתוב בירושלמי (ברכות ה, ב): "אבל הטל אינו יורד בזכות ברייה (אלא אינו נעצר לעולם), מה טעם? (מיכה ה, ו): "כטל מאת ה' כרביבים עלי עשב אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם" (כלומר, אינו צריך לקוות לאיש שיתפלל עליו להורידו, אלא יורד תמיד ואינו נעצר).

11 כך כותב בעל הכלי יקר בהמשך לדבריו.

12 יהודה קיל בפירושו על ספר מלכים מסביר: "השם כרית הוא יחידאי, אבל מן הכתוב 'אשר על פני הירדן' משמע, שהכוונה לנחל המשפך לירדן מצד מזרח, כהוראת לשון 'על פני' בהרבה מקראות. ואפשר שקראו הכתוב 'כרית' על שם המארע. על שם הגזרה שגזרה איזבל להכרית את נביאי ה' (מלכים א יח, ד) ועל הקשה שהכריתה אדם ובהמה. ושמה נתן לומר, שנקרא 'כרית' על שם 'כרת מלך צידנים'... (מלכים א יז, ג ד"ה "לך מזה").

פשר דרך הפעולה של הקב"ה

בכיוון הזה הולך בעל הכלי יקר ועוד מפרשים לאורך כל הפסקה כולה:

- (ד) וְהָיָה מִהֲנַחַל תִּשְׁתָּה וְאֵת הָעֲרָבִים צוֹיְתִי לְכַלְכֵּלָךְ שָׁם:
 (ה) וַיֵּלֶךְ וַיַּעַשׂ כְּדַבַּר ה' וַיֵּלֶךְ וַיֵּשֶׁב בְּנַחַל כְּרִית אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הַיַּרְדֵּן:
 (ו) וְהָעֲרָבִים מִבָּאִים לוֹ לָחֶם וּבִשָׂר בְּבִקָּר וְלָחֶם וּבִשָׂר בְּעֶרֶב וּמִן הַנַּחַל יִשְׁתָּה:

מאוד תמוהה דרך הפעולה של הקב"ה בפסקה הזו, לכלכל את אליהו בלחם ובשר ביום ובלילה על ידי עורבים, ודנים על כך המפרשים.

ישנו פסוק בתהילים (קמז, ט): "נוֹתֵן לְבִהֶמָה לַחֲמָה לִבְנֵי עֲרָב אֲשֶׁר יִקְרְאוּ". רש"י על המקום מפרש כי העורב מתאכזר לבניו, ואינו מספק להם את מזונותיהם, והקב"ה מזמין להם יתושים ונכנסים לפיהם וניזונים מהם (ד"ה "לבני ערב").¹³ אם נלך לפי ההגדרה הזו, הקב"ה משתמש בהם לכלכל את אליהו כדי שהוא יראה שהעורבים, המתאכזרים לבניהם, בכל זאת מרחמים עליו ומכלכלים אותו, ואיך יכול להיות שהוא, בן אדם שלא מתאכזר לבניו, לא יחמול על ישראל. כך כותב המצודת דוד: "בכדי להעיר רוחו לבל יתאכזר על ישראל, בראותו כי העורבים האכזרים יחמלו עליו לכלכלו, ואיך לא יחמול הוא על ישראל" (מלכים א יז, ד ד"ה "ואת העורבים").

כיוון קצת אחר אומנם, אך על אותה הדרך, מזכיר ה"באר משה",¹⁴ ומביא מדרש על הבחירה של נח לשלוח דווקא את העורב מהתיבה (בראשית רבה לג, ה):

התחיל (העורב) משיבו תשובות א"ל: "מכל בהמה חיה ועוף שיש כאן אין אתה משלח אלא לי?" א"ל (נח): "מה צורך לעולם בך, לא לאכילה לא לקרבן?!" רבי ברכיה, בשם רבי אבא בר כהנא אמר: אמר לו הקדוש ברוך הוא (לנח) "קבלו (את העורב) שעתיד העולם להצטרך לו", אמר לו "אימתי?" אמר לו: "עד יבשת המים מעל הארץ" עתיד צדיק אחד (אליהו) לעמוד ולייבש את העולם ואני מצריכו לו, הדא הוא דכתיב: "וְהָעֲרָבִים מִבָּאִים לוֹ לָחֶם וּבִשָׂר בְּבִקָּר וְלָחֶם וּבִשָׂר בְּעֶרֶב".

13 ראו עוד: שיר השירים ה, יא; עירובין כא, ב - כב, א; כתובות מט, ב.

14 הרב משה יחיאל הלוי אפשטיין (תר"ן 1889 - תשל"א 1971) היה האדמו"ר מאזורוב חנצ'ין, חבר מועצת גדולי התורה וחתן פרס ישראל לספרות תורנית בשנת תשכ"ח. ספרו "באר משה" - חמישה כרכים על חומשי התורה וכרך אחד על נביאים. בין השאר דרכו להסביר פרטים אשר נראים במבט ראשון מיותרים או ברורים מאליהם, תוך כדי הסתמכות על דברי חז"ל בתלמודים, במדרשים ובוזוהר. עוד הוא מדגיש את היסוד של "מעשה אבות סימן לבנים", ומראה כיצד כל מעשיהם של האבות הם הכנה והוראה עבור הדורות הבאים.

לפי המדרש, אכן היה על נח לגרש את העורב מהספינה שהרי באמת אין בו תועלת, אבל בגלל שבעתיד בני בניו יביאו תועלת לעולם ויעזרו לאליהו, לכן זכה לחיות בתיבה. מצינו שגם במצב שאין ישראל ראויים מצד עצמם להיגאל, הקב"ה גואלם ומושיעם, לפעמים בזכות אבות ולפעמים בזכות בנים. לדוגמא - גאולת מצרים הייתה בזכות האבות כמו שכתוב במדרש: "לא יצאו משם אלמלא זכות האבות" (שמות רבה א, לו), וכן לגבי אברהם אבינו שניצל מכבשן האש בזכות הבנים כמו שנאמר: "רבי שמואל בר רב יצחק אמר אברהם לא ניצל מכבשן האש אלא בזכות של יעקב" (בראשית רבה סג, ב). מכאן הבאר משה מסביר את כוונת הקב"ה:

נמצא שאף כשאין בו שום זכות, מצינו הקב"ה בזכות תולדותיו, והנה העורבים רומזים על זכות התולדות, שהרי הצלת העורב מהמבול הייתה בגלל תולדותיו. וזה אשר רמז לו הקב"ה לאליהו צפה והבט בעורבים הללו שחיותם כל הדורות הייתה רק בזכות בני בניהם שמכלכלים אותך בלחם ובשר, א"כ אף אם באמת שאין הדור הזה ראוי, אבל הרי יש להם זכות בנים וראויים הם להצלה (שם) יוצאי חלציהם יהיו ראויים מצד מעשיהם, ובזכותם תצילים).

הקב"ה איננו מרוצה מדרך פעולתו של אליהו, הוא פועל באכזריות ובתקיפות רבה וזוהי איננה דרך הפעולה הרצויה, על כן מנסה הקב"ה לשכנע את אליהו לתקן את המצב, או על ידי צער, כהסברו של המצודת דוד, או על ידי זכות בנים, כהסברו של הבאר משה.

וייבש הנחל

הפסוק האחרון בפסוק חורזו בו את הרעיון הכללי של הפסוק כולה:

(ז) וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיִּיבֶשׂ הַנַּחַל כִּי לֹא הָיָה גֶשֶׁם בְּאַרְצָךְ:

על דרך הפשט, המקרה הוא טבעי, אין גשם ועקב כך הנחל התייבש, והסיבה שהכתוב מציין זאת היא בשביל לומר לנו את הגורם למתרחש בפסוק ט: "קום לך צַרְפָּתָה". אלא שלפי דברי רש"י הסיבה היא אחרת (ד"ה "וייבש הנחל"): "כדי שידע צורך הגשמים ויטריח לגלות, שהיה קשה בעיני הקב"ה שישראל שרויים מתים ברעב". הקב"ה רוצה שאליהו יבין את שחולל בהפסקת הגשמים. מים הם מקור החיים של האדם והוא לא יכול לשרוד בלעדי זה. לא לחינם מדגיש הכתוב "כי לא הָיָה גֶשֶׁם בְּאַרְצָךְ" למרות שאין צורך בכך, שהרי אנו יודעים את הסיבה להתייבשות הנחל, אלא זה בא לרמוז על דברי אליהו בפסוק א: "אם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לִפִּי דְבָרִי". הכתוב בא לגרום לאליהו חרטה על מעשיו,

הוא זה שהתאכזר לישראל ושם אותם שרויים ברעב, ושבועתו אינה אלא גורמת לקב"ה צער עמוק ועליו לחזור בו מגזירתו.

לאחר שסקרנו את הפסקה, והבנו את הסיבה הא-להית בה, נותרה השאלה - האם אליהו הבין את תוכחת הקב"ה או שהמשיך בדרכו?

צרפת והאישה האלמנה ציווי ה'

לאחר שיבש הנחל, הקב"ה מצווה את אליהו לנדוד לצרפת אשר בצידון,¹⁵ ושם ימצא אישה אלמנה שתכלכל אותו:

(ח) וַיְהִי דְבַר ה' אֵלָיו לֵאמֹר:

(ט) קוּם לךְ צִרְפֹּתָה אֲשֶׁר לְצִידוֹן וְיִשְׁבֶּתָ שָׁם הִנֵּה צוִייתִי שָׁם אִשָּׁה אֶלְמָנָה לְכַלְכֶּלְךָ:

הקב"ה דואג לצדיקים,¹⁶ וכשיש בצורת הוא ידאג למחייתו של הצדיק, לכן הקב"ה מצווה את אליהו ללכת אל נחל כרית, על מנת שיוכל להתקיים שם על ידי מי הנחל והעורבים. כשהנחל התייבש, ממשיך הקב"ה לדאוג למחייתו של אליהו ומצווה אותו ללכת אל צרפת, שם יתקיים מאישה אלמנה שתכלכל אותו. חז"ל הבינו שציווי ה' בשתי הפסקאות הללו נבעו משום דאגה למחייתו של הנביא (תנחומא מקץ, ו):

אין הקב"ה עוזב את הצדיקים בשעת הרעב לא להם ולא לבניהם... וכן אתה מוצא באלהו שהתקין לו מהיכן יחיה שנאמר: 'קום לך צרפתה אשר לצידון', וכן את מוצא (פס' ג): 'ופנית לך קדמה ונסתרת בנחל כרית'.¹⁷

ברובד הארצי, הגלוי, מובן מדברי חז"ל מדוע ציווה הקב"ה את אליהו לנדוד. אבל מדוע דווקא לצרפת? שהרי יכול היה הקב"ה לכלכלו בכל מקום אחר. על שאלה זו נענה בעז"ה בהמשך.

15 על המילים, "צרפתה אשר לצידון" (יו, ט), כותב הרד"ק: "לפי שיש צרפת אחר וזהו שנאמר עליו (עובדיה א, כ): 'אשר כנענים עד צרפת' וזה צרפת שאמר הקב"ה לאלהו שילך שם, הוא סמוך לצידון והיא של ישראל".

16 ראה הערה 10 מניין למדים זאת.

17 המדרש הזה נדרש על הפסוק בתהילים (לו, כה): "נצר הייתי גם וקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב ונרעו מבקש לחם".

באירוע הקודם בנחל כרית הבנו, כי כוונתו הנסתר של הקב"ה הייתה לצער את אליהו בשביל שיחזור בו מגזירתו, וישיב מטר על הארץ. לא ידוע באופן חד משמעי אם אליהו הבין את המסר, אולם קל לסבור שלא, משום שהכתוב מעיד שאליהו השיב מטר על הארץ רק מאוחר יותר,¹⁸ ומיד הכתוב ממשיך לאירוע הבא. בנוסף לכך, מהשוואה בין הפסוקים, ישנו דמיון רב בין הפסוקים המתארים את ציווי ה' בנחל כרית לבין הפסוקים המתארים את ציווי ה' באירוע שלנו. ניתן לומר כי דמיון זה מציין שכוונתו של הקב"ה באירוע זה ובקודמו - זהה, והקב"ה עדיין מנסה לגרום לאליהו לחזור מגזירתו. הבה נשווה את שני ציווי ה' הללו:

ציווי האשה מצרפת	ציווי נחל כרית
(ח) וַיְהִי דְבַר ה' אֵלָיו לֵאמֹר:	(ב) וַיְהִי דְבַר ה' אֵלָיו לֵאמֹר:
(ט) קוּם לֶךְ צְרַפְתָּהּ	(ג) לֶךְ מִזֶּה וּפְנִיתָ לֶךְ קִדְמָה וּנְסַתְרֶת בְּנַחַל כְּרִית
אֲשֶׁר לְצִידוֹן וַיִּשְׁבֹּת שָׁם	אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הַיַּרְדֵּן:
הִנֵּה צוִיתִי שָׁם אִשָּׁה אֶלְמָנָה לְכַלְפֶּלֶךְ:	(ד) וַהֲיָה מִהַנַּחַל תִּשָּׂתֵּה וְאֵת הָעֲרָבִים צוִיתִי לְכַלְפֶּלֶךְ שָׁם:

האלשיך הקדוש אכן מפרש את הפסוקים כמו הפסוקים הקודמים (מלכים א יז, ט):

על כן א-לוהינו שמרחם ציווהו לכת צרפתה אשר לצידון... למען יראה במקום שהוא צרת אלמנה ויתום... ומהם יראה כי כמה וכמה כיוצא בהם בכל המון ישראל אשר יתמו ברעב ללחם, באופן שטוב הוא שיבקש עליהם רחמים ויהיה טל ומטר לפי דברו.

בדומה לנעשה בנחל כרית, שם רצה הקב"ה שאליהו יחווה את החוסר במים כדי לעורר את רחמיו, גם כאן מכניס הקב"ה את אליהו לביתה של האלמנה כדי שיחווה בצרת האומללים, ואולי על ידי כך יכמרו רחמיו עליהם ועל כל המון ישראל. בנוסף לכך, האלשיך הקדוש מדגיש כי גם בציווי הזה כמו בציווי הקודם כששלחו לנחל כרית, כתובה המילה "לאמר", ובשני המקרים אליהו לא אמר דבר לאיש.

¹⁸ "וַיְהִי יָמִים רַבִּים וַדְּבַר ה' הָיָה אֵל אֱלִיָּהוּ בְּשָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לְאֹמֵר לֶךְ הִרְאָה אֵל אַחֲאָב וְאַתְנָה מֵטֵר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה" (מלכים א יח, א). פסוק זה מעיד כי אליהו השיב מטר על הארץ רק לאחר מאורעות פירקנו.

מכאן שהדיבור של אליהו אמור להיות מופנה אל עצמו, כדי שילמד את הלקחים הנכונים מדבר ה' ויבין כי לפעול בדרך תקיפה ואכזרית שכזו היא איננה הדרך הנכונה.

לעומת האלשיך הקדוש, הכלי יקר מסביר כי הקב"ה שלח את אליהו כדי לכפות עליו להחזיר את הגשמים, ולא בשביל שיראה צרת האלמנה ויתמלא רחמים ועקב כך יתמתן בדעתו ויחזיר את הגשמים. בהמשך פרקנו (פס' יז-כד) מתואר כי בן האלמנה חלה, ואליהו מחייה אותו, ועל כך כותב הכלי יקר בהקשר לכאן (מלכים א יז, ט):

כי להיות שאחאב הוסיף לחטוא מכל אשר לפניו במה שנטמע באיזבל בת אתבעל מצידון, והיא גרמה לו כל הרשע ככתוב (מלכים א כא, כה): "אֲשֶׁר הִסְתָּה אֹתוֹ אִיזָבֵל אִשְׁתּוֹ", נמצא כי צידון תפתח לו הרעה ומשם מצידון התחילה ישועתו לבוא, כי כשהוצרך אליהו למפתח של תחיית המתים א"ל הב"ה: "אין דרך ארץ שיהיו שמים ביד (מפתח הגשמים ומפתח תחיית המתים) התלמיד ואחת ביד הרב"¹⁹, הוצרך להחזיר של גשמים כדי לקחת מפתח של מתים, נמצא כי כל הליכתו לצרפת אשר לצידון לתקן הרע הנמשך לאחאב מהליכתו לצידון וקחתו אשה מצידון, ועתה על ידי אליהו ועל ידי אשה כשרה יתוקן הכל.

ניתן להסיק מדבריו של הכלי יקר כי הקב"ה שלח את אליהו לצרפת כדי להעמידו במצב בו הוא יהיה מוכרח להשיב את המטר על הארץ וכביכול לא הותיר לו ברירה לעשות כן, בניגוד לדרך הפעולה של הקב"ה בנחל כרית, שם ניסה הקב"ה לעורר את רחמי אליהו על ידי העורבים והתייבשות הנחל כדי שישב את הגשמים מרצונו. בנוסף לכך, עונה הכלי יקר על השאלה שהוצגה בתחילת הפרק - אליהו נשלח דווקא לצרפת אשר בצידון משום שמשם נפתחה הרעה, על כן משם תפתח הישועה. איזבל היא בת צידון, והיא שהסיתה את אחאב לעשות הרע בעיני ה', כמו שכתוב (מלכים א כא, כה): "אֲשֶׁר־הִסְתָּה אֹתוֹ אִיזָבֵל אִשְׁתּוֹ", ועקב כך אליהו עצר את הגשמים. על כן מצווה הקב"ה את אליהו לנדוד לצידון ולהשיב מטר על הארץ. מצידון הגיעה הרעה, ומצידון הגיעה הטובה. מעין סגירת מעגל.

19 כתוב בסנהדרין (יג, א): "וכתיב: 'ויהי אחר הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית' (מלכים א יז, יז), בעא רחמי למיתן ליה אקלידא [בקש רחמים לפני ה' ליתן לו את המפתח] של תחיית המתים. אמרי ליה [אמרו לו משמים]: שלש מפתחות לא נמסרו כרגיל לשליח, והם מפתחות של חיה, ושל גשמים, ושל תחיית המתים. ועכשיו שמפתח גשמים בידך ורוצה אתה מפתח תחיית המתים יאמרו: שמים ביד תלמיד ואחת ביד הרב! אייתי הא ושקיל האי [הבא את זה, של גשמים, וקח את זה, של תחיית המתים], שעל ידי בקשתו זו היה צריך לותר על שבועתו, דכתיב: 'לך הראה אל אחאב ואתנה מטר' (מלכים א' יח, א)".

הקונפליקט

ברגע שאליהו מגיע אל שערי צרפת, הוא פוגש את האישה האלמנה המצווה לכלכלו,²⁰ ומבקש ממנה מעט מים:

- (י) וַיִּקֶם וַיֵּלֶךְ צָרְפֹתָה וַיִּבֵּא אֶל פֶּתַח הָעִיר וְהָנָה שָׁם אִשָּׁה אֶלְמָנָה מְקַשֶּׁשֶׁת
 עֲצִים וַיִּקְרָא אֵלֶיהָ וַיֹּאמֶר קַחִי נָא לִי מְעֵט מִיַּם בְּכִלֵי וְאֶשְׁתָּה:
 (יא) וַתֵּלֶךְ לִקְחַת וַיִּקְרָא אֵלֶיהָ וַיֹּאמֶר לְקַחִי נָא לִי פֶתַח לֶחֶם בְּיַדְךָ:
 (יב) וַתֹּאמֶר חַי ה' אֶ-לֹהֶיךָ אִם יֵשׁ לִי מְעוּג כִּי אִם מְלֵא כַף קִמַּח בְּכַד וּמְעֵט שֶׁמֶן
 בַּצִּפְחַת וְהִנְנִי מְקַשֶּׁשֶׁת שְׁנַיִם עֲצִים וּבִאתִי וַעֲשִׂיתִיהוּ לִי וּלְבִנִי וְאֶכְלָנָהוּ וּמְתָנוּ:

האלמנה מגיבה בצורה חריפה כלפי אליהו, ונשבעת בשם ה'. האלמנה מסרבת לעשות כבקשתו, ומנמקת זאת בנאום נרגש המתאר את המצב העגום אשר היא ובנה נמצאים בו. היא איננה מודעת לכך שאליהו הוא הגורם לאותו המצב הנורא, ואומרת את דבריה מתוך ניסיון להצדיק את סירובה. לעומתה, אליהו, המודע לאחריותו לכך, שומע קטרוג כנגדו מדבריה. קטרוג זה מתעצם ברגע שהיא נשבעת בה' ומזכירה לאליהו את שבועתו כלפי אחאב. נשווה בין השבועות:

שבועת אליהו לאחאב	שבועת האישה האלמנה
(א) חַי ה' אֶ-לֹהֶי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עִמָּדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבָרִי.	(יב) וַתֹּאמֶר חַי ה' אֶ-לֹהֶיךָ. אִם יֵשׁ לִי מְעוּג כִּי אִם מְלֵא כַף קִמַּח בְּכַד...

ניתן לראות כי אף המשך דבריה של האלמנה, לאחר שבועתה, דומים לדבריו של אליהו. דבר זה בא לרמוז לאליהו כי שבועתו היא שגרמה לשבועתה של האלמנה. אליהו במניעת טל ומטר על הארץ גרם למצבה העני של האישה האלמנה, מה שהוביל לשבועתה. כאן נמצא הקונפליקט שבין אליהו לבין הקב"ה.

ישנה סתירה בין הבטחת ה' לאליהו (מלכים א יז, ט): "הֲנָה צְוִיתִי שָׁם אִשָּׁה אֶלְמָנָה לְכַלְכֵּלְךָ", לבין סירובה של האלמנה לכלכלו. במילים אחרות, האישה ממלאת שליחות כפולה וסותרת, מחד – שליחותה היא לכלכל את אליהו ולדאוג לקיומו

20 על השאלה מניין ידע אליהו שזוהי האישה האלמנה, מסביר רש"י (מלכים א יז, י): "הוא לא הֵנָּה מכיר באלמנה שאמר לו הקדוש ברוך הוא, וְלָמַד מְאֵלֵעֶזֶר עֶבֶד אֲבֵרָהִם, וְאָמַר: אוֹתָהּ שָׂתַן לִי מִיַּם לְשִׁתּוֹת, הִיא הָאֶלְמָנָה".

בתקופת הבצורת, מאידך – היא אמורה להוכיח את אליהו על כך שעמד על שבועתו ולא השיב מטר על הארץ, והיא עושה שליחותה בכך שמסרבת לכלכל אותו.

יש לומר שכוונת הקב"ה היא להעמידו במבחן. אליהו יכול בקלות לפתור את התסבוכת הזאת על ידי השבת מטר על הארץ. דבר זה יפתור את מצבה העגום של האלמנה, ויעלים את הצורך של אליהו באחרים. אך אליהו לא בוחר בדרך פעולה זו אלא יש לו פתרון אחר.²¹

פתרון אליהו

לאחר נאומה של האלמנה, אליהו אומר לה שתכין לו עוגה קטנה, קודם שתכין לה ולבנה, ומבטיח לה כי עד סוף הבצורת לא יחסר לה קמח ושמן:

- (יג) וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֵלֶיהוּ אֵל תִּירָאִי בֹאִי עֲשִׂי כְדַכְרֶךָ אַךְ עֲשִׂי לִי מִשֶּׁם עֲגֵה קִטְנָה בְּרֵאשֶׁנָּה וְהוֹצֵאת לִי וְלֶךָ וְלִבְנֶךָ תַעֲשִׂי בְּאַחֲרֶנָּה:
 (יד) כִּי כֹה אָמַר ה' אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל כִּד הַקִּמַח לֹא תִכְלֶה וְצַפְחַת הַשֶּׁמֶן לֹא תִחְסַר עַד יוֹם תִּתֵּן ה' גֶּשֶׁם עַל פְּנֵי הָאָדָמָה:
 (טו) וַתֵּלֶךְ וַתַּעֲשֶׂה כְדַבַּר אֵלֶיהוּ וַתֹּאכַל הֵיא-וְהוּא וּבֵיתָה יָמִים:
 (טז) כִּד הַקִּמַח לֹא כָלְתָה וְצַפְחַת הַשֶּׁמֶן לֹא חָסַר כְּדַבַּר ה' אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד אֵלֶיהוּ:

במקום לבטל את גזירת הבצורת ולהשיב מטר על הארץ, מה שיפתור את הקונפליקט, אליהו גוזר נס פרטי, שעל ידו האלמנה תוכל לקיים את תפקידה ולכלכל את אליהו. הרב אלחנן סמט מסביר כי לא למענה עשה את הנס, שהרי מה עדיפים הם על פני כל השאר, אלא למען קיום עצמו פעל, שתהיה האלמנה מסוגלת למלא את ציווי ה': "הִנֵּה צִוִּיתִי שָׁם אִשָּׁה אֱלִמְנָה לְכַלְכֶּלְךָ".

הפסוקים הללו מדגישים לנו את חוסר הרחמנות והאכזריות של אליהו לסביבה. עוד מתחילת הפרק, בנחל כרית, ניתן היה לראות תכונה זו כשהכתוב מדגיש לנו (פס' ז): "וַיִּיבֶשׂ הַנָּחַל כִּי לֹא הָיָה גֶשֶׁם בְּאַרְץ". מוטיב זה מתחזק במשך הפרק לא רק בדרך פעולתו של אליהו (נס פרטי) אלא אף בכתוב (פס' יג): "אַךְ עֲשִׂי לִי מִשֶּׁם עֲגֵה קִטְנָה בְּרֵאשֶׁנָּה וְהוֹצֵאת לִי וְלֶךָ וְלִבְנֶךָ תַעֲשִׂי בְּאַחֲרֶנָּה". הפסוק מדגיש את הדאגה של אליהו לעצמו, את חוסר הרחמנות שלו כלפי אחרים. מה שחסר לאליהו היא הרחמנות לסביבה והדאגה לאחרים, ואת הדבר הזה מנסה הקב"ה לחנך את אליהו לאורך כל הפרק.

21 ראו: הרב אלחנן סמט, "בצרפת אל מול האלמנה", פרקי אליהו, הוצאת מעליות, תשס"ג, עמ' 52-53.

מות בן האלמנה החזרת מפתח הגשמים

לאחר הדברים שראינו במשך הפרק, מביא הקב"ה על אליהו את האירוע האחרון, בו יחויב לחזור בו מגזירתו:

(יז) וַיְהִי אַחֵר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָלָה בֶּן הָאִשָּׁה בְּעֵלְת הַבַּיִת וַיְהִי חָלְיוֹ חֶזֶק מְאֹד עַד
אֲשֶׁר לֹא נִוְתְּרָה בּוֹ גְּשֶׁמָּה :

(יח) וַתֹּאמֶר אֶל אֱלֹהֵיהֶּם מָה לִּי וְלָךְ אִישׁ הָאֶלֶּהִים בָּאתָ אֵלַי לְהַזְכִּיר אֶת עֲוֹנֵי וּלְהַמִּית אֶת בְּנֵי :

(יט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי תַנִּי לִּי אֶת בְּנֵךְ וַיִּקְחֵהוּ מִחִיקָה וַיַּעֲלֵהוּ אֶל הָעֵלְיָה אֲשֶׁר הוּא יֹשֵׁב שָׁם וַיִּשְׁכְּבֵהוּ עַל מִטָּתוֹ:

(כ) וַיִּקְרָא אֶל ה' וַיֹּאמֶר ה' אֶלֶּהִי הַגֵּם עַל הָאֱלֹמָנָה אֲשֶׁר אָנִי מִתְגֹּרֵר עִמָּה הֲרַעוּת לְהַמִּית אֶת בְּנָה:

חוסר הרחמנות של אליהו נובעת מתכונה חזקה אחרת הנמצאת בו - הקנאות לה'. לאליהו חשוב מאוד שלא ייווצר חילול ה' ושידעו כי הוא פועל בעולם, ואליהו מוכן לעשות הכל לשם כך, גם לגזור בצורתו. ישנם מספר מקומות בתנ"ך בהם מתבטאת קנאותו הרבה של אליהו לה', והבולט מכולם הוא: "ויאמר קנא קנאתי לה' אֶלֶּהִי צְבָאוֹת" (מלכים א יט, י). דוגמא נוספת לכך, זה הפרק שלנו. אליהו בקנאתו לה' גוזר על הבצורת, ולא מוכן לחזור בו למרות כל הרמזים ששלח לו הקב"ה בדרכו. חז"ל על הפסוק הראשון בפרק מדגישים את קנאתו לה' בגזירתו על הבצורת (ירושלמי סנהדרין י, ב):

וכי מה עניין זה אצל זה? (מדוע אירוע חיאל אשר בונה את יריחו ובניו מתים וגזירת אליהו על הבצורת סמוכים זה לזה) אלא אמר לו הקב"ה לאליהו: "חיאל זה אדם חשוב הוא, לך להראות לפניו ולנחמו", אמר לו: "אינני הולך", אמר לו: "למה", אמר לו: "שאני הולך והם אומרים מילים שמכעסין לך ואיני יכול לסבול", אמר לו: "ואם אומרים מילה שמכעיסה לי, כל מה שאתה גוזר אני מקיים", הלך ומצא אותם עוסקים בכתוב (יהושע ו, כו): "וַיִּשְׁבַּע יְהוֹשֻׁעַ בְּעֵת הַהִיא לֵאמֹר אָרוּר הָאִישׁ לִפְנֵי ה' אֲשֶׁר יָקוּם וּבְנָה אֶת הָעִיר הַזֹּאת אֶת יְרִיחוֹ בְּכִכְרוֹ וַיִּסְדָּנָה וּבִצְעִירוֹ יַצִּיב דְּלָתֶיהָ". אמר: "ברוך הוא א-לוהיהם של צדיקים שמקיים דבריהם של צדיקים". היה שם אחאב, אמר להם אחאב: וכי מי גדול ממי, משה או יהושע? אמר לו: משה. אמר להם: "בתורתו של משה כתוב: וַיִּפְתָּה לְבַבְכֶם וַיִּסְרְתֶם וַיַּעֲבֹדְתֶם אֶל־לֵהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם" (דברים יא, טז), ומה כתוב בהמשך: 'וַיִּחַר אִף ה' בְּכֶם וַעֲצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר', ואני לא הנחתי עבודה זרה בעולם שלא עבדתי אותה וכל טובות ונחמות שיש בעולם באו בדורי, דבריו של משה לא התקיימו ודבריו של יהושע מתקיימים". אמר לו אליהו: "אם כך: 'חִי ה' "

א-להי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי".

בין אם הכתוב במדרש אכן התרחש ובין אם לא, ניתן להבין כי חז"ל מסבירים לנו שגזירת אליהו על הבצורת נובעת מקנאה לה', שאם לא היה גזור על הגשם, היו דברי אחאב נראים כנכונים והיה חילול ה' גדול. קנאתו של אליהו לה' גדולה מאוד, ואפשר אף למצוא תכונה זו בדמויות בהם חז"ל סברו שהם בעצם אליהו הנביא.

הדוגמא הטובה ביותר זהו פנחס. יש מחז"ל שסברו שאליהו הוא פנחס, וסברתם נבעה מתוך הדמיון הרב שיש בין שתי הדמויות, כדברי רש"י (בבא מציעא קיד, ב ד"ה "לאו כהן מר"): "דאיכא למאן דאמר דאליהו הוא פנחס, דכתיב ביה: 'קנא קנאתי' וכן בפנחס (במדבר כה, יא): 'בקנאו את קנאתי'".

קנאתו של אליהו לה' היא כה חזקה עד שהוא מוכן לאמלל עם שלם בבצורת למשך תקופה ארוכה כדי למנוע חילול ה' ופגיעה בכבודו (המפרשים מסבירים שהבצורת נמשכה כשלוש שנים).²² חוסר רחמנותו של אליהו נובעת מתוך קנאתו העזה לה', שהרי הדרך למנוע חילול ה' היא לפעול על פי הדין. משה גזר בצורת על החוטאים, וזה מה שיקרה. זה אולי עונה על השאלה שנשאלה בתחילת המאמר על הפסוק הראשון: "...אליהו התשבי מתשבי גלעד...", מדוע בחרה התורה להציג לנו את אליהו כאחד מתושבי גלעד - אולי ניתן לומר, שהכתוב רוצה להגיד לנו מהיכן נובעת הקנאות העזה של אליהו, שברגע שראה את מעשה פילגש בגבעה, התמלא כעס, והחל לפעול על פי מידת הדין כי הבין שזוהי כנראה הדרך היחידה לחנך את ישראל.

אך זוהי איננה דרכו של הקב"ה, הפועל במידת הדין ובמידת הרחמים, וכדי להחדיר את המסר הזה לאליהו הנביא, שולח הקב"ה מחלה על הילד, אשר באה למסור לאליהו כי כמו שהמחלה לאט מחלישה את הילד, ולבסוף כורתת ממנו את נשמתו, כך אליהו בקנאתו העזה, החליש את נחל כרית ולבסוף כרת אותו, ואף עשוי לכרות את נשמתו של כל אדם בישראל. מהסברו של האלשיך הקדוש על פסוק כ' ניתן להסיק כי אליהו הבין את המסר:

22 מסביר רד"ק על הפסוק (מלכים א יח, א): "...בשנה השלישית לאמך לך הראה אלי-אחאב ואתנה מטר עליפני האדמה...", כי זה בשנה השלישית לעצירת הגשמים, משמע שהבצורת ארכה בערך שלוש שנים.

"ויקרא אל ה' ויאמר ה' א-להי", אם על שקנאתי על כבודך נגד ישראל אני גולה ומצטער ממקום למקום, על כי הענשתי את עמך ישראל, "הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה", הגיע מזה משכנותי, ש-"הרעות" לה? הלא גם אם היה ראוי כך (שתענישני על קנאתי) לא תהיה [הדעת נותנת] שרעתה, שהיא כאגב, יותר מרעתי, כי זה הוא "לקמית את בנה" שהוא הרעה גדולה משלי, עם היות אני העיקר.

אליהו מבין כי קנאתו לה' איננה רצויה ועל כך הענישו הקב"ה, אבל הוא לא מבין מדוע הקב"ה מעניש את האלמנה, שהיא כ"אגב", לא היא הנושא כאן, ולא עשתה מאומה, יותר ממנו שהרי הוא העיקר. על כך ננסה לענות.

שתי מידות

אליהו מתפלל לקב"ה שיחיה את בנה, והקב"ה מקבל את תפילתו:

- (כא) ויתמדד על הילד שלש פעמים ויקרא אל ה' ויאמר ה' א-להי תשב נא נפש הילד הנה על קרבו :
- (כב) וישמע ה' בקול אליהו ותשב נפש הילד על קרבו ויחי :
- (כג) ויקח אליהו את הילד וירדהו מן העליה הפיטה ויתנהו לאמו ויאמר אליהו ראי חי בנך :
- (כד) ותאמר האשה אל אליהו עתה זה ידעתי כי איש א-להים אתה ודבר ה' בפניך אמת:

חז"ל מסבירים שיש שלוש מפתחות הקשורים לחיים: מפתח של חיה (יולדת), מפתח של תחיית המתים ומפתח של גשמים.²³ כשאלהו ביקש את מפתח תחיית המתים כדי להחיות את הילד, אמרו לו: אין זה ראוי שיהיו שתי מפתחות (מפתח הגשמים ותחיית המתים) בידי התלמיד ואחד בידי הרב, השב מפתח של גשמים וקח מפתח של תחיית המתים (סנהדרין קיג, א).²⁴

23 שהרי מים מחיים את האדם.

24 המלבי"ם מסביר את דברי חז"ל (מלכים א יח, א ד"ה "ויהי"): "ויהי דברי חז"ל ידוע שכאשר הוצרך למפתח של תחיה היה מוכרח להחזיר מפתח של גשמים, וע"פ דרכי הנה תחלה סתם אליהו כל צינורות השפע מהריק מטר וחיות, ולכן לא היה בכחו עד עתה להריק חיות על איזה דבר, אחר שבזה יפתח הצינור, אולם בעת החיה את הילד היה מוכרח לשוב מדרכו זה העוצר וסוגר בעד השפע, נהפך הוא כי הוצרך להוריד שפע חיות וחיים על הילד, ובזה נפתחו כל מקורות החיים אשר נסגרו ע"י עצירת הגשמים שמביאים חיים לעולם על החי ושיח השדה, ולכן אמר ה' כי עתה יתן גם מטר כי כבר אמר לאסורים פקח קוח".

נראה לפי עניות דעתי שאליהו הבין כי לא פעל על פי הדרך הרצויה עוד מאז היותו בנחל כרית, אך עדיין היה קשה לו להשקיט את קנאתו לה' ולהשיב מטר על הארץ, ובשביל להכריח את אליהו להחזיר את מפתח הגשמים וכדי לנטוע בו את מידת הרחמים, הפיל הקב"ה מיתה על בן האישה האלמנה. הבה נסביר -

לאורך כל הדרך מנסה הקב"ה לצער את אליהו ולהוסיף בו מידה של רחמים. לראשונה אנו פוגשים זאת בנחל כרית כאשר העורבים האכזריים מרחמים עליו וכשמתייבש הנחל בגללו, לאחר מכן הוא מגיע לשערי צרפת ורואה את צרת האלמנה ובנה אשר אין להם כי אם סעודה אחת אחרונה. כל האירועים הללו נועדו, כפי שביארנו, לצער את אליהו ולגרום לו לרחם על עם ישראל. אומנם אף לאחר כל אלו, אליהו לא הפסיק ללכת על פי דרכיו ולא פעל על מנת לרחם אלא המשיך לעצור את הגשמים ולהרעיב את עם ישראל, עד שהגיע האירוע האחרון, מות בן האלמנה.

על מנת להבין מדוע מות בן האלמנה הוא האירוע אשר הצליח להשפיע על תכונותיו של אליהו, יש צורך להוסיף שני פרטים נוספים אשר לכאורה סותרים זה את זה. כתוב בילקוט שמעוני על מלכים א (רט ה): "...מאליהו ז"ל שקבלתו אלמנה בכבוד גדול. ואמו של יונה היתה". לפי המדרש בנה של האלמנה הינו יונה בן אמיתי. לעומת זאת כתוב בזוהר (ח"ב קצו, א) כי אליהו קרוי "אמת", מהפסוק: "וְדַבֵּר ה' בְּפִיךָ אֱמֶת", וכן נקרא יונה "בן אמיתי" משום שהוא בן אליהו אשר נקרא "אמת".²⁵ חייבים לשאול, אם יונה הוא בן האלמנה אשר החייה אליהו, איך יעלה על הדעת שאליהו הוא אביו, שהרי ידוע שאליהו פגש את האלמנה בראשונה כאשר נולד כבר בנה, שנאמר (מלכים א יז, יב): "וְהִנְנִי מְקַשְׁשֶׁת שְׁנַיִם עֲצִים וְבָאתִי וְעֲשִׂיתִיהוּ לִי וְלִבְנֵי וְאֶכְלָנְהוּ וְנָתַנּוּ", משמע שהיה לה בן עוד כשנפגשו לראשונה, אז איך ייתכן כי אליהו הוא אביו של יונה?

כידוע, יונה לא היה אדם מלא רחמים, הוא היה נביא תקיף ונאמן לאמת שלו והיה מוכן לעשות הכל למענה. כשהקב"ה מודיע לו כי עליו להגיע אל נינוה ולנבא להם על חורבנם אם לא יחזרו בתשובה, יונה לא מוכן לעשות זאת, והוא בורח. יונה,

25 כך מסביר המגלה עמוקות את דברי הזוהר (קי"א א): "וכנגד אליהו שנקרא אמת, כמ"ש (מלכים א יז, כד): 'ודבר ה' בפיך אמת', וכן נקרא יונה, שהוא משיח בן יוסף, בן אמיתי נכדאיתא בזוהר שמות עמוד שמ"ה (זוהר ח"ב קצ"ו ע"א) [[שהוא בן אליהו שנקרא אמת, כי יונה מחיל' דאליהו קאתי (יונה מכוח אליהו בא)]."

אשר יודע כי הם עתידים לפגוע בעם ישראל,²⁶ מאמין כי הם לא זכאים להיגאל מחורבנם, אלא הדין שלהם צריך לבוא עליהם ללא יכולת לשנות זאת. תפיסתו של יונה היא לפעול על פי מידת הדין, להילחם על האמת והצדק בכל מחיר, בדיוק כמו אליהו.

לאור המיון זה כותב הרב שמואל לניאדו בפירושו "כלי יקר" (מלכים א יז, יז): "ובלי ספק מקטנותו (יונה) הגון היה... ויוצק מים כעת על ידי אליהו", זאת אומרת שיונה למד מאליהו, יונה היה תלמידו, ואנו רואים כיצד זה מתבטא באופיו של יונה הנביא הפועל על פי מידת הדין. מרכיב זה של היות יונה תלמידו של אליהו, מהווה את הסיבה העיקרית להשפעת מותו (של יונה) על אליהו.

כתוב כי "תלמידים קרויים בנים", דבר זה נלמד בספרי (דברים ו, ז) מהפסוק (מלכים ב ב, ג): "וַיֵּצְאוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר־בֵּית אֵל אֶל אֱלִישָׁע".²⁷ אימרה זו מהווה תשובה לשאלתנו - יונה הוא איננו בנו של אליהו הנביא, אבל כמו שכותב הכלי יקר, יונה הוא תלמידו של אליהו, ולכן מתואר יונה בתור "בן אמיתי" משום שהתלמידים קרויים בנים. בנוסף, טענה זו מדגישה את הסיבה העיקרית להשפעת מותו על אליהו. יונה היה ממש כבנו של אליהו ומות בן הינו דבר עמוק מאוד שחודר ללב כל אדם. הטרגדיה של מות בנו (=תלמידו) הביאה עליו צער גדול מאוד, יותר מהצער שנבע מהתייבשות הנחל ומראיית צרת האלמנה, וזה הצליח לחדור אליו עמוק מאוד, עד כדי כך שאליהו, האחראי למותו עקב הבצורת, לא היה מסוגל לשבת בחיבוק ידיים. אליהו מיד מרגיש חרטה עצומה בשל הסיבה כי הוא הגורם למותו, ותכף מחל להתפלל בתחנונים לרחמי ה' שייתן לו את מפתח תחיית המתים.²⁸

תפילה זו לקב"ה הנובעת מתוך צער על בנו היא אשר מוכיחה כי עתה לאליהו יש גם את מידת הרחמים ואינו פועל אך ורק על פי מידת הדין, וכך מסביר האלשיך הקדוש את כוונת האישה באומרה לאחר שהחייה את בנה (פס' כד): "עֲתָה זֶה

26 רש"י על הפסוק: "ויסע וילך וישב סנחריב מלך אשור וישב בנינוה" (מלכים ב יט, לו) כותב (ד"ה "וישב בנינוה"): "היא ראש לארץ אשור". ובתקופת חזקיהו עתידים היו אשור לפגוע בישראל.

27 כתוב בספרי (דברים ו ז): "'לבניך' - אלו תלמידך. וכן אתה מוצא בכל מקום, שהתלמידים קרויים בנים, שנאמר: 'בנים אתם לה' אלהיכם', ואומר: 'ויצאו בני הנביאים', וכי בני הנביאים היו? והלא תלמידים היו! - אלא מכאן לתלמידים שהם קרויים בנים".

28 לעד"ג זוהי סיבה נוספת ואף העיקרית מדוע נשלח אליהו לצרפת - הוא נשלח אל יונה הנביא, לגדלו וללמדו.

יְדַעְתִּי כִּי אִישׁ אֶל־לֵהִים אָתָּה וְדָבַר ה' בְּפִיךָ אָמַת – אתה איש א-להים, איש שפועל לפי מידת הדין, שכן שם "א-להים" מסמל את מידת הדין,²⁹ וכשאמרת (פס' יד): "כה אָמַר ה'", ונשאת את השם המסמל את מידת הרחמים - אמת היה, כי איש ה' אתה, איש שפועל אף במידת הרחמים.³⁰

הקב"ה לאורך כל הדרך מחנך את אליהו להשתמש במידת הדין וגם במידת הרחמים, דבר שלא היה בו עד עכשיו. אליהו מבין את המסר ומחזיר את מפתח הגשמים לקב"ה, והקב"ה מצווה את אליהו לשוב אל אחאב ולהחזיר מטר על הארץ, ככתוב: "וַיְהִי יָמִים רַבִּים וְדָבַר ה' הִיָּה אֶל אֱלֹהֵי בְּשֵׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לֵאמֹר לְךָ הֲרָאָה אֶל אַחָאָב וְאַתָּנָה מְטָר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה" (מלכים א יח, א).

סיכום

בתחילת הפרק אנו פוגשים נביא מלא קנאה לה', ושמו אליהו. אליהו גוזר בצורת בארץ ישראל על דעת עצמו, עקב חטאיי אחאב, והקב"ה מתחיל לדאוג לצרכיו של אליהו למשך תקופת הבערות. הקב"ה מצווה את אליהו ללכת אל נחל כרית אשר על פני הירדן, כדי להסתתר מפני אחאב ואיזבל, ובשביל שיוכל להתקיים ממי הירדן, ומאוכל שנשלח לו על ידי עורבים אכזריים. לאחר שנה,³¹ התייבשו מי הנהר, והקב"ה שולח את אליהו לצרפת אשר בצידון אשר שם ימצא אישה אלמנה שתכלכל אותו. אליהו מגלה כי לאלמנה אין מה לתת לו, ובכל זאת מצווה אותה לתת לו את אשר יש לה, ובתמורה לכך כד הקמח לא יכלה וצפחת השמן לא תחסר עד סוף ימי הבערות. לאחר תקופה, לפתע חלה בן האישה האלמנה והיא מאשימה

29 רש"י על המילים "...כָּרָא אֶל־לֵהִים" (בראשית א, א): "וְלֹא נֶאֱמַר – 'כָּרָא ה'", שְׁבִתְחִלָּה עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לְכַרְאָתוֹ בְּמִדַּת הַדִּין, כָּרָא שְׁאִין הָעוֹלָם מִתְקַנֵּם, הַקְּדִים מִדַּת רַחֲמִים וְשִׁתְּפָה לְמַה' ד', וְהִיָּנוּ דְכִתִּיב 'בְּיָוִם עֲשׂוֹת ה' אֶל־לֵהִים אֶרְץ וְשָׁמַיִם".

30 ראו דברי האלשיך הקדוש: "עתה בענין זה נתחדש לי כי ידעתי כי שתי המידות יחד לך ודבק אתה בקדושת שתייהן כי עם שאיש א-לוהים אתה, כאשר נראה בענין הקנאה אם יהיה טל ומטר בו גם ודבר ה' בפיו שאתה אומר (פס' יד) 'כה אמר ה' 'שהוא שם הרחמים, אמת הוא, כי איש ה' אתה, כי אין מידת רחמים גדולה מזו להחיות את המת כי אין מיתה בלא חטא, ואיך חזר על ידך לחיות אם לא במידת רחמים כי גם היא דבקה בכך באופן שעתה במעשה, זה ידעתי כי איש אלוהים אתה ודבר ה' בפיו אתה, ואינו הפך היותך איש אלוהים, כי כחך כולל בשתי המידות לפי מה שהוא ענין וצורך השעה".

31 כתוב בפירושו דעת מקרא (מלכים א יז, ז): "'וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים – מִקֵּץ שָׁנָה, כְּהוֹרָאת 'יָמִים' בְּהַרְבֵּה מִקְרָאוֹת: 'וְהִיָּתָה גְּאֻלְתּוֹ עַד תָּם שָׁנַת מִמְּקָרוֹ יָמִים תִּהְיֶה גְּאֻלְתּוֹ' (ויקרא כה, כט): 'יָמִים וְאַרְבָּעָה חֳדָשִׁים'".

את אליהו במותו, אליהו מיד פועל ומתפלל לה' שיחיה אותו, ולאחר שלוש פעמים שמשטח עליו ומתפלל לה' הקב"ה מחייה את בן האלמנה.

הסיפור בכללותו, בהיבט הפשוט שלו, הוא מאוד מובן - הקב"ה דואג לצדיקים בזמן הבצורת. אומנם כשנכנסים לפרטים הקטנים, שאלות רבות צפות, למשל מדוע הקב"ה מכלכל את אליהו דווקא על ידי עורבים; מדוע שולח אותו דווקא לצרפת; מה הסיבה למות הבן, וכו'. אם נתבונן היטב נבין כי בציוויים הללו הקב"ה למעשה מעביר את אליהו סדנת חינוך מיוחדת.

עוד מנחל כרית ניתן לראות כי הקב"ה לא מרוצה מגזירת הבצורת שגזר אליהו, וזה מתבטא בכך ששולח עורבים. העורבים מסמלים אכזריות לבניהם והקב"ה רומז לאליהו שכך הוא מתנהג והוא לא מרוצה מכך. גם התייבשות הנחל ונדידתו לצרפת באה לצער אותו ולגרום לו להבין כי הוא מתאכזר לעם ישראל ועליו לחזור בו מגזירתו. לאחר מכן הקב"ה מצווה אותו לנדוד לצרפת משום שמשם נפתחה הרעה (איזבל באה מצידון) ועל כן משם תבוא הישועה והוא ישיב את מפתח הגשמים.

שבועת האלמנה באה לרמוז לאליהו כי בגלל פעולתו התקיפה בגזירת הבצורת הגיעה האלמנה למצב שפל שכזה, ושעליו לתקן זאת. במקום לתקן את מצב אלמנה על יד החזרת הגשמים, אליהו בוחר בפתרון אחר, נס פרטי, "כד הקמח לא יכלה וצפחת השמן לא תחסר".

לאחר שגם שם אליהו לא מסיק כי דרכו אינה רצויה ועליו לפעול לא רק במידת הדין אלא אף במידת הרחמים, הקב"ה מחליט לנקוט בצעד שינעץ בלב אליהו מידה זו אשר תגרום לו להשיב מטר על הארץ, ולוקח את נשמתו של בן האלמנה. עקב הסיבה שבנה של האלמנה הוא יונה הנביא אשר נחשב בעיני אליהו לבנו משום שהיה תלמידו, במותו, נובע מעומק ליבו של אליהו צער עמוק מאוד, והוא מתחיל לפעול מיד למען תחיית הילד ומתחנן לקב"ה שייתן לו את מפתח תחיית המתים ובתמורה לכך ימסור בחזרה את מפתח הגשמים.

אליהו פעל עד כה מתוך כעס והשתמש אך ורק במידת הדין, אבל עתה, לאחר כל סדרת החינוך שעבר ולאחר מותו ותחייתו של יונה הנביא, יש בליבו של אליהו, הקנאי הגדול, מקום גם למידה של רחמים, וזה בדיוק מה שרצה הקב"ה לחנכו. הקב"ה פועל בדין וברחמים גם יחד, וכך הוא רצה שיפעל גם אליהו.

כמו שאמרנו בפתחה, ישנן שתי סיבות לקיומו של פרק יז - סיבה ארצית וסיבה א-לוהית. כשמסתכלים באופן כללי על המקרים יחד, הכל מובן, הקב"ה דואג לצדיקים, זוהי הסיבה הארצית. אך כשצוללים לעומק פנימה, לכל מקרה לחוד,

צפות שאלות רבות שהסיבה הארצית איננה מספקת תשובות עליהם, אלא תשובותיהם שוהות עם הסיבה הא-לוהית שהיא, כפי שביארנו, חינוך אליהו למידת הרחמים.